

Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Ad Çekimi Ulamları

Özlem Deniz Yılmaz*

Özet: Kelime çekimi (düzeneği), sözcük birimlerinin sahip olduğu (çoğunlukla bağımsız) leksik anlamlara bu anlamların kendisiyle özdeşliğini bozmadan biçim birimleri aracılığıyla yardımcı anlamlar katmayı amaçlayan dil araç ve işlemlerinin tümü veya bu araç ve işlemleri içeren şekil bilimi alt dizgesidir. Makalede bu görüş doğrultusunda Türkiye Türkçesi ad çekimi ulamları ele alınmakta ve sınıflandırılması yapılmaktadır.

Anahtar sözcükler: kelime çekimi, kelime çekimleyici biçim birimi, ad çekimi ulamları.

On the Inflectional Categories System of Turkish: Inflectional Categories of the Noun

Abstract: Inflection (inflectional mechanism) is a set of instrumentals and processes of language that aims to join connecting meanings by morphemes to lexical meanings of lexemes (often to independent lexical meanings), not destroying identities of their meanings, or is a morphological subsystem that includes a set of inflectional forms and processes. This opinion is supported by the author in this article and the inflectional categories of the noun in Turkish are analysed and classified.

Key words: inflection, inflectional morpheme, inflectional categories of the noun.

Türkçe gramerlerin çoğu, Hint-Avrupa dilleri verilerinden kaynaklanan görüşlerin etkisi altında kalınarak hazırlanmıştır. Oysa Türk dillerinin özelliklerini, Hint-Avrupa dilleri esasında oluşan bu görüş ve kavramların ışığında açıklamak her zaman mümkün değildir. Bu görüş ve kavramların

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / İstanbul, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr; ozlemyilmaz_spb@hotmail.com

Türk dili olgularına uygulanması ise gerçek durumu sergilemek yerine, tahrif etmekte, bu da genel olarak Türkoloji çalışmalarını, özel olarak da teorik Türk dil bilgisi ve dil biliminin gelişimini yavaşlatmaktadır. Çağdaş teorik Türk dil bilgisi ve dil biliminin görevi, bir yandan Türkçenin öz yapısının yansıması olan dil modellerini ortaya koymak, gramer görüşlerini geliştirmek, diğer yandan dünyadaki genel dil biliminin görüş ve kavramlarını Türk dili malzemesinden de yararlanarak zenginleştirip evrenselleşmesini teşvik etmek olmalıdır. Bu iki amaca katkıda bulunma gayretiyle yapılan çalışmalar arasında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri (Şarkiyat) Fakültesi profesörlerinden Viktor Grigoryeviç Guzev'in Eski Anadolu Türkçesi malzemesi üzerinde 1970-1980'li yıllarda geliştirdiği bakış açısı da (bk. Guzev 1987 ve 1990) zikredilmelidir. Söz konusu bakış açısının kaynağı, hem klasik Rus dil bilimi ile Rusya'da oluşan Türkolojik görüşlerdir hem de dünya teorik dil biliminin kazanımlarıdır. Elinizdeki çalışmada ise bu görüşler, çağdaş Türkiye Türkçesi (TT) malzemesine uygulanmaktadır.

Konuya girmeden önce çağdaş dil biliminde birçok kavram ve terimin tartışmalı bir nitelik taşıdığı, dolayısıyla kişisel tercih ve yorumların sıkça görüldüğü hem de iyi ve kolay anlaşılabilirlik kaygısıyla çalışmada kullanılan temel kavram ve terimlerin içeriğine ilişkin görüşlerimizi kısaca açıklamayı uygun buluyoruz. Burada öncelikle *dil*, *monem*, *söylev (söz)*, *şekil bilimi (morfoloji)*, *şekil bilimsel sözcük birimi (morfolojik leksem) üretimi*, *sözcük birimi üretici anlam*, *kelime çekimi*, *yardımcı anlam*, *biçim birimi (morfe)*, *gramer şekli*, *gramer ulamı*, *şekil üretimi*, *şekil çekimi*, *ad (adlık) (isim, sıfat, zarf, sayı adı, predikatif ve zamir)*, *yargı*, *mantıksal özne (sü(b)je)*, *mantıksal yüklem (predika)* ve *fil* kavramları ele alınacaktır.

Dil (dil dizgesi), bir toplulukta yaşayan her bir bireyin zihninde nesnel olarak bulunan bir *bilme*, ideal bir bildirişim düzeneğidir (Melnikov 1978: 218-354; ayrıca bk. Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 21; Deniz Yılmaz 2009: 24). Dolayısıyla dilin bütün, yani hem dağarcık (envanter) [*ses birimi (fonem)*, *monem*, *biçim birimi*, *sentagma* vb.] hem de yapı (örneğin, her zaman birer düzenek olan *şekil* ve *ulam*) birimleri (Guzev 2006: 44-46) soyut birer imge sayılmalıdır. Dilin en az iki taraflı, yani anlamlı birimi, André Martinet'nin terimiyle *monem*dir (1998: 23).

Monem,¹ beyinde birbirine çağrışım yoluyla bağlanan en az iki imgenin, yani biri herhangi bir nesnel dünya unsurunun, diğeri herhangi bir söylev göstergesinin yansıması olan iki soyut imgenin birliğidir. Nesnel dünya unsurunun soyut yansıması olan imge, “anlam, değer”, söylev göstergesinin

1 Berke Vardar'ın tercümesinde *monem* terimine karşılık olarak “anlambirim” önerilmiştir (Martinet 1998). Bizce “anlam birimi” terimi *semantemin* karşılığı olabilir. Daha elverişli bir terim bulamadığımız için bu çalışmada “en küçük, iki taraflı, anlamlı dil birimi” karşılığı olarak A. Martinet'nin teklif ettiği *monem* kavram ve terimi kullanılacaktır.

soyut yansıması olan imge ise “dil imi, dil göstergesi”dir. Bu bakımdan anlam/değer, iki bileşenden oluşan monemin “gösterilen” yönünü, dil göstergesi ise “gösteren” yönünü oluşturur (bk. Saussure 1998: 108-111; Martinet 1998: 23). Monemler iki türe ayrılır: *sözcük birimi (leksem²)* ve *biçim birimi (morfem)*.

Dilden farklı olarak *söylev (söz)*, bilgi alışverişi amacıyla kullanılan, yani herhangi bir bilginin temsilcisi olarak işleyen bir gösterge veya göstergeler zinciridir. Düşünme etkinliği ideal, dil de ideal birer olgu olduğuna göre söylev, bildirişim etkinliğinin maddi bileşenidir (krş. Saussure 1998: 36-48).

Şekil bilimi (morfoloji), sözcük birimi dağarcığı (leksem bilimi, leksikoloji), söz dizimi (sentaks), ses bilimi (fonoloji) ve şekil bilimsel ses bilimi (morfonoloji) gibi dil dizgesinin en büyük alt dizgelerinden biridir. *Şekil bilimi*, hem sözcük birimlerinin sınıflandırılmasından hem de (sözcük birimi üretimi ve kelime çekimi amacıyla gerçekleştirilen) düzenli bir nitelik taşıyan *teknik (operatif-gramer) kelime dönüşümünü* (Guzev 1987: 34-35; 1990: 23-24) konu edinen dil alt dizgesi olarak yorumlanmaktadır.

Şekil bilimsel sözcük birimi (morfolojik leksem) üretimi (alt dizgesi), dünya unsurlarının birer imgesi, soyut yansıması olan anlamlara sahip sözcük birimlerinden biçim birimleri aracılığıyla bağımsız veya yardımcı sözcük birimleri üretmeyi ve bu işlevi yerine getiren teknik kelime dönüşümü araçlarını işleyen şekil bilimi dil alt dizgesinin bir alt dizgesidir. Örneğin, *balık, balıkçı, balıkçılık* sözcük birimlerinin her birinin anlamı, ayrı bir dünya unsurunun soyut yansımasıdır. Bu sözcük birimlerinden *balıkçı* ve *balıkçılık* ise sözcük birimi üretici işlemin birer ürünüdür. Bu bakımdan +*CI* ve +*İK* biçim birimlerinin anlamı, mevcut bağımsız (verilen örneklerde *balık* sözcük biriminin) sözcük birimsel anlamla birleşerek başka dünya unsurlarının yansımaları olan (*balıkçı* ve *balıkçılık* sözcük birimlerinin sahip olduğu) anlamlar meydana getirdiklerinden *sözcük birimi üretici anlamlardır*.

Kelime çekimi (alt dizgesi), dünya unsurlarını temsil eden söylevdeki kelimelerin sözcük birimsel anlamlarını, bu anlamların kendi kendisiyle özdeşliğini bozmadan biçim birimleri aracılığıyla yardımcı anlamlarla birleştirmeyi ve bu işlevi yerine getiren kelime dönüşümü araçlarını içeren konu edinen şekil bilimi dil alt dizgesinin bir kısmıdır. *Yardımcı anlam* ise çoğunlukla ya dünya unsurlarının bağıntılarını ya da ikincil niteliklerini karşılayan anlamdır.

Kelime çekimi alt dizgesinin dağarcık ve yapı olmak üzere iki tür birimi vardır: Dağarcık birimleri, *kelime çekimleyici biçim birimleri*, yani yardımcı (kelime çekimleyici) anlamlara sahip monemlerdir; yapı birimleri ise *gramer*

2 B. Vardar'ın çevirisinde *leksem* terimine karşılık olarak “sözlükbirim” teklif edilmiştir (bk. Martinet 1998: 24). Bizce “sözcük birimi” daha tutarlı bir karşılıktır. Bu yüzden elinizdeki çalışmada *leksem* teriminin karşılığı olarak “sözcük birimi”, bununla ilişkili *leksik* karşılığı olarak ise “sözcük birimsel” terimleri kullanılmaktadır.

şekilleri ve ulamlarıdır. Dil–söylev karşıtlığı bakımından sözcük birimsel biçim birimi (leksik morfem), söylevdeki bağımsız kelimenin; kelime çekimleyici biçim birimi ise söylevdeki ekin dil içi karşılığıdır.

Gramer şekli (kelime çekimleyici gramer şekli, morfolojik şekil, şekil), söylevdeki belirli bir tür kelime şeklinden kaynaklanan ve aynı zamanda böylesi kelime şekillerinin kurulmasını sağlayan dil aracıdır (bk. Guzev 1987: 40; 1990: 24). Örneğin, ettirgen çatı şekli, yaptırmak, bekletmek, ürkütme, çıkarmak gibi kelime şekillerinin temelinde bireyin zihninde meydana gelen soyut bir bilme birimidir, bir tasarımıdır, bir düzeneğidir ve bireyin kendisinin de konuşurken yukarıda sıralanan örneklere benzer somut ettirgen çatı kelime şekillerini üretmesini sağlayan dil aracıdır. Gramer şekli, herhangi bir sözcük biriminin sahip olduğu (bağımsız/esas kavramlı veya yardımcı sözcük birimsel) anlamın kendi kendisiyle özdeşliğini bozmayan, buna karşılık söz konusu anlamın yardımcı anlamla birleştirilmiş biçimde ifade edilmesini sağlayan soyut bir imge veya soyut imgeler düzeneğidir. Soyut bir dil birimi olan gramer şeklinin söylev düzeyindeki karşılığı ise somut bir birim olan kelime şeklidir.

Gramer ulamı (kelime çekimleyici gramer ulamı, şekil bilimsel ulam, ulam) ise çoğunlukla ya bir ortak (aynı) yardımcı gramer anlamı ya da farklı, fakat bir türden (akraba) yardımcı gramer anlamları esasında birleşen şekiller topluluğu, seyrek olarak münferit, yani anlamı bağımsız tek bir şekilden ibaret, şekil bilimi mekanizmasının kuruluşu bakımından gramer şeklinden üstün sayılması gereken yapı birimidir (Guzev 1987: 40-41; Guzev 1990: 24-25; Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 43). Örneğin, -(I)yor şimdiki zaman ulamı (her bir zaman ulamı gibi), bir ortak anlam temelinde birleşen altı şahıs şekli topluluğudur; çatı ulamı ise akraba anlamlarca birleştirilen işteş, ettirgen, edilgen ve dönüşlü çatı olmak üzere dört şekilden ibaret bir öbektir³. Ama bir dizgenin içinde tek bir üye olan, yani hiçbir diğer şekille çağrışımsal ilişkide bulunmayan bağımsız bir şekil de ulam olarak değerlendirilmelidir. Bu bakımdan TT'deki +IEr ile +ki şekli, tek bir şekilden oluşan birer ulamdır (aşağıya bk.). Çok üyeli bir ulamın şekillerini birleştiren ortak bir anlam veya akraba anlamlar ve de tek şekilli bir ulamın anlamı, ulam üretici, diğer bir deyişle ulamsaldır.

Bu çalışmada *kelime çekimi* alanında iki tür düzenek arasında fark gözetilmektedir: Bunlar (1) *şekil üretimi* ile (2) *şekil çekimi* düzenekleridir (bk. Guzev 1987: 43-44; 1990: 26-28). *Şekil üretimi* düzeneğinin amacı, herhangi bir ulamsal anlamı söylevde temsil etmektir. *Şekil üretimiyle* örneğin, şimdiki zaman şekli gövdesi, *yap-ıyor* vb. kelime şekli kurulup bu düzeneğin işlevi yerine getirilir. Kurulan *yap-ıyor* oluşumuna şahıs ekleri getirilerek çekimlendiğinde ikinci düzeneğin, yani *şekil çekiminin* işlevi gerçekleştirilmiş

3 Türkçede “etken çatı”nın bulunduğu görüşü ise tartışmalıdır.

olur. Bu ikinci işlemin amacı, ulamsal anlamın ilettiği bağıntıya her zaman aynı görevde, aynı rolde katılan nesnelere (verilen örnekte edeni, fâili) şahıs anlamları aracılığıyla temsil etmektir. Bütün çekimleme ulamları ulamsal anlama sahip olduğundan, *şekil üretimi* düzeneği hepsine özgüdür. *Şekil çekimi* ise sadece ad(lık) ve fiil yüklemlik ulamı ile isim iyelik ulamının işleyişinde gözlemlenir. Bazı Türk dilleri (ör. Salarca, Sarı Uygurca, Tatarca, Türkmence, Çuvaşça) ile yabancı dillerde şekil çekimi düzeneğinden yoksun bitimli (finit) fiil şekilleri bulunduğu göre [ör. Türkmencede gelecek zaman şekli (Azimov vd. 1966: 101; ayrıca bk. Deniz Yılmaz 2009: 35)] şekil çekimi bildirişim açısından ikincil bir düzenektir.

Kelime çekimi ulamları, çoğunlukla bağımsız anlamlı (esas kavramlı, otosemantik) sözcük birimi türlerinin (ad ve fiillerin) hizmetinde bulunduğu için burada zamirler de dahil bu sözcük birimi türlerini tanımlamak yerinde olacaktır. Dil biliminde yaygın olan bir geleneğe göre *fiil olmayan* bütün bağımsız anlamlı sözcük birimleri, yani *isim*, *sıfat*, *zarf*, *sayı adı* ve *predikatif* sözcük birimi türleri, *ad(lık)* (*nōmen*) terimi kapsamına girer. Dil, yorumlayıcı bir dizge olduğuna göre her bir bağımsız anlamlı sözcük birimi türü de sahip olduğu sınıflandırıcı anlama dayanılarak tanımlanabilir. Bu bakımdan *isim*, nesne (varlık) ve nesne olarak algılanan her türlü dünya unsurunu, olayını (ör. hareketi: *gezinti*; niteliği: *dürüstlük*; durumu: *hastalık* vb.); *sıfat*, nesne veya eylemlerin niteliklerini; *zarfların* çoğunluğu, herhangi bir olaya eşlik eden olayı, yani belirteci (sirkonstansı); *sayı adı*, somut nicelik karşılayan sözcük birimidir. *Predikatif* de, yani *var*, *yok*, *gerek* gibi sözcük birimleri, bağımsız anlamlara sahip olmalarına karşın, ortak sınıflandırıcı anlamdan yoksun olup ancak yargının mantıksal yüklemine (predikasını) dile getirme bildirişim işlevi sayesinde ayrı bir ad sınıfını oluşturur (bk. Guzev 1987: 54). Bilindiği üzere, mantık bilminde *yargı*, iki bileşenli, yani *mantıksal özne* (*sü(b)je*) ve *mantıksal yüklem* içeren düşünce biçimidir. *Mantıksal özne*, hakkında konuşulan, söz konusu edilen nesne imgesi, tasarımı; “fıkrin konusunu yansıtan yargı parçası”dır (Kondakov 1971: 503). *Mantıksal yüklem*, bilgi içeren imge; yargıda mantıksal özne hakkında ileri sürülen (doğrulan veya yadsınan) bir şey, bir bilgi, bir iddiadır (bk. Kondakov 1971: 413). Görevsel açıdan adlara çok yakın olmakla birlikte, bağımsız anlamdan mahrum olan *zamirler* ise her biri zaten ayrı birer ad sınıfını oluşturan “nesne”, “nitelik”, “belirteç (sirkonstans)” ve “nicelik”i dolaysız değil, dolaylı, yani “gösterme” olarak adlandırılan yöntemle ifade etmeleri sayesinde bir sınıfta toplanırlar (bk. Guzev 1987: 52-54). *Fiil*, eylem (hareket, süreç) ve eylem şeklinde algılanan her türlü olayı (oluşu, durumu, değişimi vb.) karşılayan sözcük birimidir.

Sözcük biriminin belirli bir sözcük birimi sınıfına ait olması, o sözcük birimini şekil bilimsel açıdan karakterize eder, yani onun gizil morfolojik

potansiyellerini belirler. Örneğin, bir sözcük biriminin *isim* olması, onun çoğul, iyelik, hal ulamı vb. ekleri alması demektir. Bir sözcük biriminin *sayı adı* olması, onun sıra ve üleştirme şekillerine sahip olduğu anlamına gelir. Bir *fil* söz konusu olursa akla çatı, statü, görünüşlük (aspektüel), eylemi ad(lık)laştırma ve yüklemlik ulamları gelir. Bu yüzden yukarıda sıralanan ve her biri morfolojik ulamlara sahip olan sözcük birimi sınıfları, *yapı kurucu leksem türleri* olarak adlandırılabilir, diğer bir deyişle esas anlamlı sözcük birimi türleri, şekil bilimsel düzeneğin yapı temelleri olarak düşünülmelidir. Bu sözcük birimi türleri, bünyelerinde yer alan kelime çekimi şekilleri ve ulamlarıyla birlikte söz konusu dilin morfolojik dizgesinin kuruluşunu oluştururlar.

Şekil biliminin yapı birimleri olan *şekil* ve *ulamalar*, kelime dönüşümü yoluyla leksik (hem bağımsız hem de yardımcı) anlamlara yardımcı (kelime çekimleyici) anlamlar katma işlevini görür. En basit durumda bir isim şekli, “nesne”nin ikincil niteliği ya da bağıntısı; bir fil şekli ise benzer bir biçimde “eylem”in ikincil niteliği ya da bağıntısı hakkında bilgi verir.

Konumuz için gerekli kavramlara kısaca değindikten sonra, söz konusu ad çekimi ulamlarına gelelim. Bu ulamlar, eklerinin kelime şekli içindeki yerlerinden hareketle bu çalışmada ele alınacaktır.

Ad Çekimi Ulamları

Yukarıda açıklanan görüşler doğrultusunda *ad çekimi ulamlarından* hem isim, sıfat, zarf ve sayı adlarının bağımsız anlamları olan, sırasıyla “nesne”, “nitelik”, “belirteç (sirkonstans)” ve “somut nicelik”lerin hem de zamirlerin gösterme yoluyla temsil ettikleri dünya unsurlarının ya ikincil nitelikleri ya da bağıntıları hakkında bilgi aktaran ulamlar anlaşılmalıdır. Başka bir deyişle *ad çekimi ulamları*, morfolojik gereçler aracılığıyla adların sözcük birimsel anlamlarının yardımcı anlamlarla birleştirildiği müstakil bir şekil ya da birtakım şekiller topluluğudur.

1. Ad Öznel Değerlendirme Ulamı (“Küçültme” Ulamı)

Hem Hint-Avrupa (dillerinde) hem de teorik Türk dil biliminde tartışmalı bir konudur. Bu ulamla kastedilen öncelikle isim, zamir ve sıfatların “küçültme” şekilleridir: ör. *yavru+cak*, *adam+cağız*, *kedi+cik*, *kimse+cik*, *ince+cik* vb. Verilen örnekler göz önünde bulundurulduğunda söz konusu şekillerin “küçültme şekilleri” diye adlandırılması da tartışmaya açıktır. Görüldüğü üzere bu şekiller, sadece “nesnelerin küçük boyutlara sahip olduğu” bilgisini iletmemektedir.

Bu ulamla ilgili temel sorun ise söz konusu oluşumların sözcük birimi üretimi alanına mı yoksa kelime çekimi sahasına mı ait olduğudur. Dil biliminde

yaygın olan gelenek, bunları “leksem üretimsel”, yani “sözcük birimi üretimi” sahasının ürünleri sayar. Şüphesiz bu oluşumlar da tıpkı diğer kelime şekilleri gibi zamanla kalıplaşıp daha doğrusu leksemleşip bağımsız sözcük birimi haline gelme özelliğine sahiptir: *benek, gelincik, kılçık, kızılılık, oyuncak, sıcak* vb. (örneğin bk. Deny 1941: 305-306, § 509; Eren 1999; Korkmaz 1994: 42, § 27). Ancak işlek, yani kalıplaşmamış söz konusu oluşumlar, nesnelere küçük boyutlara sahip olduğu bilgisi (ör. *tepe+cik*) yanında, niteliklerin artmış (ör. *kara kara [gözler], kap+kara, ter+temiz, yem+yeşil*) ya da azalmış (ör. *yeşil+si, yeşil+imsi, yeşil+imtırak, küçü(k)+cük, yüksek+çe [bir yer]*) ölçüleri/dereceleri ile zaman ve mekan belirteçlerinin nicelik özelliklerini (ör. *akşam akşam, güpe+gündüz*) de dile getirirler (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 51-52, 67. Ayrıca krş. Cikia 2007). Bu vasıflar ise yeni bir sözcük birimi üretecek kadar belirgin değildir, yani ikincil derecedir. Sözü edilen kelime şekillerinin bunları ifade etmesi, sözcük biriminin kendisiyle özdeşliğini bozmaz. Böylesi bir şeklin bağımsız lekseme kattığı anlam, nesne, nitelik ve belirteçlerin ikincil niteliklerine dair olduğu için söz konusu oluşumlar çekimleme alanının ürünleri sayılmalıdır. Bu bakımdan *ad öznel değerlendirme ulamı*, dünya unsurlarının ikincil nitelikleri ve bu nitelikler üzerine konuşanın öznel tutumunu/değerlendirmesini dile getiren akraba anlamlara sahip, işlek isim, sıfat, zarf ve zamir şekilleri topluluğudur. Dolayısıyla bunlara “öznel değerlendirme şekilleri” (Guzev 1987: 102-103) denmesi daha isabetli olacaktır.

2. İsim Çoğul Ulamı

Türkçenin özgünlüğünü ortaya koyan isim ulamlarından biridir. Hint-Avrupa dillerinin yapısından farklı olarak, Türkçede şekil üretici bir ek almayan kelime gövdesi/tabanı, *sıfır biçim birimine (görevsel sıfıra)*, yani *anlamli ek yokluğuna* sahip değildir. Şekil üretimi alanında –yalnız isim iyelik ulamı ile fiil emir kipi tartışmalı sayılabilir– maddi ekin yokluğu bütün durumlarda salttır, mutlaktır, başka bir deyişle ek yoksa hiçbir gramer şekli de yoktur (Guzev ve Deniz-Yılmaz 1999: 414). Bir kelimedede herhangi somut bir ekin bulunmaması, sıfır biçim birimi demek değildir. Bu yaklaşım bakımından kendisine +*lEr* eki getirilmiş kelime (ör. *elma+lar, misafir+ler*), çoğul şeklini temsil eden kelime şeklidir. Buna karşılık çoğul eki almamış isim gövdesi (ör. *elma, misafir*), nicelik (tekil veya çoğul) anlamına sahip değildir ve karşıladığı nesnenin sayısının bir mi, birden fazla mı olduğuna ilgisizdir (Guzev 1987: 69). Örneğin, konuşan, *Elma aldım, Misafirim vardı* vb. anlatımları kurduğunda (nicelik bilgisini ileticek hiçbir anlama başvurmadan mana, yani anlatılan⁴ olarak) hem bir hem

4 Bu çalışmada *anlam* ile *anlatılan* arasında fark gözetilmektedir. *Anlam*, bildirişim için intibak ettirilmiş, dil içine alınmış, yani dilleşmiş, bir dil göstergesi ile sabit ilişkide bulunan herhangi bir dünya unsurunun yansıması olan soyut bir imge, dilin en küçük, iki taraflı birimi olan monemin gösterileni; *anlatılan* ise bildirişim eyleminde bildirilen dil dışı,

de birden fazla *elma* veya *misafir* kastedebilir. Böyle bir bilgiyi dile getirme zorunluluğu varsa *Bir elma aldım, Bir misafirim vardı* veya *Bir kilo elma aldım, Misafirlerim vardı* vb. anlatımlardan biri teşkil edilir. Bu olgu, gramer nicelik anlamından yoksun olan Türkçe yalın/eksiz gövdenin morfolojik tekil şekli olmadığını [Tekillik (nesnenin tekliği) Türkçede “morfolojik olmayan”, yani “leksik” yolla, *bir* sayı adıyla dile getirilir: ör. *Bir elma aldım.*] ve Avrupa geleneksel görüşü uyarınca sözde iki şekilden (tekil ve çoğuldan) oluşan *çoğul ulamının* üyesi sayılamayacağını gösterir. Şu halde söz konusu ulam, nesnenin birden fazla olduğunu bildiren ve herhangi bir morfolojik dizi içinde yer almayan tek bir şekilden (+*lEr*) ibaret olan bir ulam kabul edilmelidir (Guzev 1987: 69-70). Üstelik çoğul şekli zorunlu da değildir, isim söylevde çoğul eki getirilmeden de işleyebilir: *Ayağının biraz ötesinde eski iskarpininin bir teki yan yatmış* (Peyami Safa, *Yalnızız*) (Verilen örnekte kendisine çoğul eki getirilmemiş isim gövdesi, nesnenin tekliğini değil çokluğunu, somutlaştırılırsa ikiliği dile getiriyor.); – *Dersin yok muydu? – Vardı, ama öğrenci gelmedi* (informant) (Bu örnekte ise eksiz isimle yine nesnenin tek olduğu değil tersine birden fazla olduğu bildirilmektedir.). Çoğul şekli, ancak konuşanın nesnenin çok olduğunu vurgulamaya gereksinim duyduğunda kullanılır.

3. İsim İyelik Ulamı

Bileşiminde hem şekil üretiminin hem de şekil çekiminin ayrılmaz bir şekilde işlediği, yani aynı zamanda hem şekil üretimi hem de şekil çekimi işlevi gören düzeneğe ait olan bir ulamdır. *İsim iyelik ulamı*, en az iki nesne imgesinin, konuşan tarafından “iyelik (mülkiyet)” olarak yorumlanan bağıntı ile birbirine bağlı olduğunu bildiren altı şahıs şekli topluluğudur. İyelik şekli, şekil üretimi bakımından gövde ile şahıs anlamlı yardımcı morfemin bileşimi olan tek bir gramer şeklinden oluşur. Guzev’e göre yardımcı morfem (yani şahıs eki) değil, şeklin kendisi (yani gövde + şahıs eki: *ev+im*) karmaşık ulamsal anlamın taşıyıcısıdır, demek ki aslında Türk dillerinde iyelik ulamının, şahıs ekleri yanında “şahıssız iyelik” ekleri bulunan diğer dillerden farklı olarak kendi iyelik eki yoktur (1987: 74). İyelik anlamı, iyelik bağıntısında bulunan biri “mal (sahip olunan)”, diğeri “iye (sahip)” olan iki nesne imgesini içeren karmaşık soyut bir imgedir. Anlatımlardaki her bir iyelik kelime şeklinde gövde, “mal” olarak algılanan nesneyi, şahıs anlamlı ek ise “iye” olarak yorumlanan nesneyi iletir. Bu ulamın şekil çekimi ise “iye”nin, şahıs anlamlarından biri aracılığıyla ifade edilmesini sağlar.

dil içine alınmamış, yani dilleşmemiş, dilleşmeden kalmış soyut düşünme imgesi (birimi) veya imgeleri topluluğu, diğer bir deyişle bildirişim eyleminde aktarılan, ifade edilen düşünme içeriğidir (Mel’nikov 1978: 253-258, 267-290). Kısacası *anlam* dil birimi, *anlatılan* ise düşünme birimidir. *Anlam*, bir grup “anlatılan”ı temsil eden bir araç, (alışılmış) anlatılanların çağrışım yoluyla bağlandığı nokta, birkaç anlatılan karşılanırken korunan “ortak zihinsel öge” (*invariant*)’dir (Mel’nikov 1978: 272-274). Dolayısıyla bir anlam, düşünme birimi olan birden fazla anlatılanı aktarabilir.

İyelik ulamının verimliliği, Türk dili konuşurunun dünyayı nasıl algıladığıyla ilgili önemli bir özelliği de ortaya koyar: Türkçe konuşan biri, bir nesne bağıntısını dile getirecekse bunu ilk önce iyelik bağıntısı olarak yorumlar ve iyelik ulamı aracılığıyla dile getirmeye çalışır. Böylece iyelik anlamı aracılığıyla gerçekte iyelik bağıntısı olarak yorumlanamayacak türlü türlü *nesne bağıntıları* da (ör. *yol+um*, *düşman+ım* vb.) iletilir.

4. İsim Hal Ulamı

Akraba yardımcı anlamlara sahip şekiller topluluğudur. Her bir hal şeklinin anlamında nesnenin, diğer bir nesne, eylem veya olayla bağıntısı yansıtılır. Bunun için *isim hal ulamı*, *nesne bağıntılarını* bireşim (sintetik), yani ekleme yoluyla ileten ulam olarak tanımlanabilir (Örneğin krş. Börekçi 2007).

4.1. İlgi (İyelik) Hali. İsim gövdesinin dile getirdiği nesnenin, (herhangi bir diğer nesneyle) konuşan tarafından “iyelik” olarak yorumlanan bağıntıya “*ıye*” niteliğinde katıldığı bildirilen anlama sahip isim şeklidir. Başka bir deyişle ilgi hali, isim gövdesince temsil edilen nesnenin, diğer bir nesnenin “sahib”i olduğunu bildiren haldir (Guzev 1987: 79): *Ev*, *ben+ım* / *Ali+nin* vb. İlgi hali, iyelik ulamınca dile getirilen, “*ıye*” ve “mal” olmak üzere iki bileşenden oluşan sahnedeki “iyelik” bağıntısının sadece “*ıye*” katılımcısını (aktanını) aktaran, dolayısıyla iyelik ulamının görevsel akrabası olan ve bu nedenle iyelik ulamıyla söylevde işbirliğinde bulunan (*Ahmet'in evi*, *benim evim* vb.) dil aracıdır.

4.2. Yükleme Hali. İsim gövdesince karşılanan nesnenin, geçişli bir fiil tarafından temsil edilen eylemin dolaysız (direkt) objesi olarak algılanmış olduğunu bildiren anlama sahip isim şeklidir (Guzev 1987: 81): *Makale+yi okudum* vb.

4.3. Yönelme Hali. İsim gövdesinin temsil ettiği nesnenin, herhangi bir olayla kendine yönelik dolaylı bir bağıntıda bulunduğunu bildiren anlama sahip isim şeklidir (Guzev 1987: 83, 86). Bir anlamlı, ama “çok anlatılanlı” bir şekildir (bk. Guzev 1987: 84-85). Şeklin ilettiği anlatılanların (*Ev+e girdim*, *Ev+e gittim*, *Ev+e yöneldim* vb.) tahlili ise araştırmacıyı hepsinin yukarıda formüle edilen tek bir anlam aracılığıyla ifade edildiği sonucuna vardırır.

4.4. Bulunma Hali. İsim gövdesinin karşıladığı nesnenin, herhangi bir diğer nesnenin kendisiyle zaman veya mekan içinde durağan (statik) bir biçimde birleştiği nokta, obje olduğunu bildiren isim şeklidir (bk. Guzev 1987: 92; Guzev - Deniz-Yılmaz 2004: 49): *Pencerem+de kuş ötüyor*; *Zaman+da yolculuk* vb.

4.5. Ayrılma (Çıkma) Hali. “Anlam–anlatılan” ayrımı bakımından gayet öğretici bir şekil bilimsel araçtır. Melnikov’a göre dil içi düşünme birimi olan “anlam”, dil dışı düşünme birimi olan “anlatılanlar”ın birleştiği doruk noktasıdır ve dolayısıyla bir anlam birden çok anlatılanı aktarmaya muktedirdir (1978: 272-

274). Bu sava dayanan tahlil ise bizi ayrılma halinin iki anlamı olduğu sonucuna vardırır. Birinci anlamı, nesnenin, kendinden yönelik olan dolaylı bir bağıntıya (*Ev+den ayrıldı* vb.); ikincisi ise nesnenin, kendisinin her iki sınırını kesen (transgresif) dolaylı bir bağıntıya (*Dere+den geçtim* vb.) katılmış olduğunu bildiren imgedir (bk. Guzev 1987: 87, 91).

4.6. Eşitlik Hali (Ekvatif). Sahip olduğu iki anlam aracılığıyla birçok anlatılanı iletebilen hal şeklidir. +cE biçim birimini içeren bu hal şeklinin dile getirdiği türlü türlü anlatılanlar, iki doruk noktasında birleşir, başka bir deyişle şeklin ilettiği bütün anlatılanlar, iki anlam aracılığıyla aktarılır. Şeklin birinci anlamı, isim gövdesinin temsil ettiği nesnenin, herhangi bir eylemin gerçekleşmesini sağlayan vasıta (*TRT Haber Merkezi+nce hazırlanan haberleri dinlediniz* vb.); ikincisi ise isim gövdesinin karşıladığı nesnenin, başka bir nesnenin, olayın kendisiyle karşılaştırılması amacıyla bağıntı kurulan obje (*Babasına (kızın) ağırlığı+nca altın, gümüş verilmiş; fikrim+ce; kanaatimiz+ce* vb.) olduğunu bildiren imgedir (bk Guzev 1987: 94-95; Guzev - Deniz-Yılmaz 2004: 50).

Yalın Hal Sorunu. Türkçede geleneksel olarak ismin yalın hal şekli niteliğinde yorumlanan “gövde şekli”, ismin karşıladığı nesnenin herhangi diğer bir nesne veya eylemle bağıntıya katıldığını bildiren anlama, yani belirli, somut bir hal anlamına ve bunu temsil edecek sıfır biçim birimine sahip değildir (bk. Guzev 1987: 98-99, 100. Örneğin krş. Tepeli 2007). Türkçe eksiz isim, baştan beri dile getirdiği nesnenin katıldığı bağıntı çeşidine karşı ilgisizdir. Göktürkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde gözlemlenen bazı hal (özellikle ilgi, yükleme, yönelme ve yönlük) eklerinin seçimlik kullanılışı, buna işaret eden olgulardandır. Daha açık söylemek gerekirse hal eki ulanmamış isim, sözü geçen hal şekillerinin yerine geçebilir (bk. Guzev - Nasilov 1981: 29-30; Guzev 1987: 99-100): *bänüm gözüm nūrlary (Kälıla vä Dimna); ... hep askerlerimiz yüzü suyuna ...* (Refik Halid Karay); *Az gittim, uz gittim, dere tepe düz gittim* vb. Verilen ilk iki anlatımda hal eki getirilmemiş isim, ilgi hali şekli, son anlatımda ayrılma hali şekli yerine geçmektedir. Bu husus gövde şeklinin görevsel-anlamsal bakımdan belirli bir gramer (yardımcı) anlamının temsilcisi olacak kelime şekli olarak kabul edilmesini imkânsız kılar.

Yukarıda söylenenler ışığında Türkçede “yalın hal” (nominativus) kavramının kullanılması, ancak betimleyici Türk dili gramerlerinde kabul edilebilir, görevsel-anlamsal açıdan ise böyle bir şeklin olmadığı görüşündeyiz.

5. İsim Belirlilik–Belirsizlik Ulamı

Eski Anadolu Türkçesinde bulunmayıp Osmanlıcada 15. asırdan sonra oluşmuş, kendi eki bulunmayan, bu yüzden bazı gramercilerce “saklı ulam” sayılan, gramerleşmiş, yani şekil bilimi aracı haline gelmiş postpozitif (yani

belirtenden sonra yer alan) “bir” sayı adı ile yükleme halinin işleyişinde ortaya çıkan bir ulamdır (Guzev - Deniz-Yılmaz 2004: 46-47).

(1) (*İlginç*) *bir kitap okudum*, (2) *Kitab+ı okudum*, (3) (*İlginç*) *bir kitab+ı okudum* türünden anlatımların tahlili, araştırmacıyı şu ön sonuçlara vardırıır: Birinci anlatımdaki *bir* tanımlığı (harfi tarifi, artikeli), hem konuşanın hem de dinleyenin söz konusu nesneden haberdar olmadığını (en azından konuşanın haberdar olduğunu dile getirmediğini); ikinci anlatımdaki *kitabı* kelime şekli, bildirişim eylemine katılanların her ikisinin de söz konusu nesneden haberdar olduğunu; üçüncü anlatımdaki *bir kitabı* öbeği, konuşanın söz konusu nesneden haberdar olduğunu, dinleyenin ise haberdar olmadığını bildirir (krş. Üstünova 2009: 1181-1183. Ayrıca krş. Yüksek 2003). Bu üç ön sonuçtan hareket ederek şu genel neticeye varırız: *İsim belirlilik-belirsizlik ulamı*, bildirişim katılımcılarının, ismin karşıladığı nesneden haberdar olup olmadığını bildiren şekil bilimsel araçlar topluluğudur (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 46-47). Bu ulam, *nesne bağıntıları* ileten ulamlardandır.

Yukarıdaki tahlilin dışında kalan *Kitap okudum* türü anlatımlarda soyut nesne kavramını temsil eden isim (verilen anlatımda *kitap*), bizce şekil bilimi alanına değil, söylendiği üzere, ismin soyut nesne kavramını ifade etme amacıyla kullanıldığı sahaya aittir. Bu husus, ikinci genel sonucu çıkarmamızı gerektirir: İsim belirlilik-belirsizlik ulamı, (ancak somut bir varlık, “belirli” ya da “belirsiz” olabileceği için) ismin somut nesne dile getirme alanında işlev görür. *Kitap okudum* örneğindeki eksiz gövdenin ise ismin somut kullanım alanı olan belirlilik-belirsizlik ulamıyla ilgisi yoktur.

Belirsiz tanımlık işlevi gören *bir* göstergesi, biçim birimi olarak yorumlanmaktadır. *bir* unsurunun biçim birimi haline gelmiş olduğunu gösteren deliller ise şunlardır: 1) *İlginç bir kitap* örneğinde olduğu gibi, belirtenden sonra yer alması [Sayı adı olarak kullanılan *bir* ise prepozitifdir: *bir (iki, üç ...) ilginç kitap* vb.]; 2) *bir* sayı adından farklı olarak vurgusuz olması.

6. Ad İkincil Temsil Etme Ulamı (+*ki* Şekli)

Dünya unsurlarının nitelik ya da bağıntılarını karşılayan ulam türlerinden değildir. Fiilin “eylemi ad(lık)laştırma ulamı”yla birlikte herhangi bir olayı ikincil imgede temsil etmeyi sağlayan ulam türünü oluşturur. Bu ulam, isim çoğul ulamı gibi tek bir şekilden ibarettir.

Ad ikincil temsil etme ulamının bildirişim amacı, kelime ve kelime şekillerinin birincil sözcük birimsel anlam ve anlatılanlarını “ikincil temsil etme” (Guzev 1976: 56-64; 1987: 39-40, 104-105; 1990: 23, 115-131; ayrıca bk. Deniz Yılmaz 2009: 39-47) yoluyla ad (nesne veya nitelik) imgelerinde göstermektir. Örnek vermek gerekirse *ev(im)de*, *orada*, *yazın* vb. kelime ve kelime şekillerinin

dile getirdiği belirteç anlatılanı, olayın birincil temsil edilme aşaması olarak kabul edilir. Aynı bilginin nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimi olan *ev(im)de+ki*, *orada+ki*, *yazın+ki* (Verilen örneklerde belirteç anlatılanları nesne veya nitelik imgesinde temsil edilmiştir.) kelime şekillerinin anlamı, aynı olayın ikincil temsil edilme aşaması olarak yorumlanır. Bu ulam, örneklerden görüleceği üzere zaman (ör. *yazın+ki*) ve mekan (ör. *ev(im)de+ki*, *orada+ki*) belirteci anlamlı kelime ve kelime şekilleri ile bir nesnenin başka bir nesneye ait olduğunu bildiren ilgi hali şeklinin (ör. *arkadaşımın+ki*, *onun+ki*) işleyişinde gözlemlenir (bk. Deniz Yılmaz 2009: 42, 44-45). Özetlenecek olursa *ad ikincil temsil etme ulamı*, zaman veya mekan belirteçlerini “nesne” ya da “nitelik” veya iyelik bağıntısını “nesne” imgesinde karşılayan ve bütün adlara özgü olan bir çekimleme ulamıdır.

7. Sayı Adı Nicelik Bağntıları Ulamı

Sayı adı nicelik bağntıları ulamı, (1) “sıra sayı” ve (2) “üleştirme sayı şekli” olmak üzere iki şekilden oluşan ve nesnelere birbiriyle nicelik açısından bağntılarını, yani ya (1) tek tek bulunan nesnelere sıralama bakımından dizi/sıra içindeki yerini (ör. *bir+inci*, *iki+nci*, *üç+üncü* vb.) veya (2) nesnelere ya teker teker bulduklarını ya da nicelikçe eşit öbeklerde toplanmış olduklarını (ör. *bir+er*, *iki+şer*, *üç+er* vb.) bildiren anlama sahip şekiller topluluğudur (bk. Guzev 1987: 106; Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 61-62).

Türk dil biliminde yukarıda belirtilen sayı adı kelime şekillerini “şekil” değil, “sayı adı” veya “sıfat” leksem sınıfının alt sınıfları biçiminde niteleme geleneği yerleşmiştir. Oysa söz konusu şekilleri, Hint-Avrupa geleneğine uyarak birer sözcük birimi niteliğinde yorumlamanın esası yoktur. Bu oluşumlar, sayı adı sözcük birimlerinin ulamsal anlamını değiştirmeden nesnelere nicelik bağntılarına dair ilave bilgi iletmesi için bizce leksem üretimi alanına ait değillerdir. Ayrıca bu şekillerin bağımsız sözcük birimi olmadığı yönündeki görüşümüzü, bunların kesir oluşumlarının bulunması da pekiştirmektedir. Ancak kesir oluşumları [ör. *üçte bir* veya *bir bölü üç* (= 1/3), *yüzde üç* veya *üç bölü yüz* (= %3 = 3/100); *sıfır tam onda beş* (= 0,5) vb.], gramer (morfolojik) yöntemiyle değil, sözcük birimsel (leksik) yolla kurulduğundan bu ulamın üyesi sayılamazlar. Yine söz konusu oluşumların kelime çekimsel olduğu tezini, sayı adlarının iyelik (ör. *Üçümüz birlikte geldik*), hal (ör. *Dördü ödevini teslim etti*), yüklemlik (ör. *Allah birdir*) gibi tartışmasız bir biçimde kelime çekimsel olan şekillerinin varlığı da doğrulamaktadır.

8. Ad Yüklemlik Ulamı

Fiillerin bitimli şekillerinin “fiil yüklemlik ulamı”nı oluşturduğu gibi adların bitimli şekilleri de “ad yüklemlik ulamı”nı oluşturur. Bu ulam, “ad

ikincil temsil etme ulamı” gibi, bütün adlara özgü bir çekimleme ulamıdır. *Ad yüklemlik ulamı*, ad genel sözcük birimi türünü oluşturan bütün özel sözcük birimlerinin (yani isim, sıfat, zarf, sayı adı, zamir ve predikatiflerin) anlatım içinde söz dizimsel yüklem görevinde kullanıldığında girdiği bitimli şekiller topluluğudur (Guzev 1987: 106).

Söz konusu sorunun ayrıntılarına inmeden önce *yargı*, *bitimli (finit) şekil* ve *yüklemlik ulamı* kavramlarına değinmek uygun olur.

Çalışmanın başında belirtildiği gibi *yargı*, birisi, fikrin konusu olan *mantıksal özne*; diğeri, mantıksal özne hakkında bildiri olan *mantıksal yüklem* olmak üzere iki bileşenden oluşan düşünce biçimidir (yukarıya bk.). Dillerde ise *yargı* iki yöntemle, yani mantıksal özne (mö) ve mantıksal yüklemi (my) temsil eden birer kelime [ör. *Hava* (mö) / *sıcak* (my)] (leksik yöntem) veya özel bir morfolojik şekil vasıtası ile (*Sıcaktır*; *Geldim* vb.) (morfolojik yöntem) dile getirilebilir.

Bitimli şekilden bizce *yargı*yı morfolojik yöntemle karşılamada ihtisaslaşmış ad veya fiil şekli anlaşılmalıdır (bk. Deniz Yılmaz 2009: 30, 37-38). Bitimli şekil, *yargı*yı temsil eden morfolojik bir araç olarak kabul edilirse her bir bitimli şeklin anlamını “*yargı* (mantıksal özne + mantıksal yüklem) modelini içeren soyut bir imge” olarak tasavvur etmek akla uygun olur. Ancak bitimli şekillerin yegâne ulamsal anlamı “*yargı* soyut tasarımı” değildir. Bu ortak ulamsal anlamın yanı sıra söz konusu şekillerin “kiplik (modalite)”, çoğunun “zaman” ya da bazılarının “görünürlük” (yani “kılınış” ve “görünüş”) ulamsal anlamları da bulunur. Üstelik bitimli şekil kavramının sadece şekil biliminde değil söz diziminde de büyük bir önemi vardır. Bu yüzden, örneğin, L. Karahan’ın tümce kavramını *yargı* kavramına bağlamasına tamamen katılıyoruz. Karahan’ın, bir söz veya söz dizisi *yargı* bildirirse cümledir görüşüyle (2000: 17) bizim görüşümüz arasında yalnızca bir kavramsal adım vardır: O da, *tümce*nin, *yargı* ifade etme aracı olan herhangi bitimli bir kelime şeklinden (ör. *Çocuktum*; *Geldi* vb.) ibaret olan ya da bitimli kelime şekli esasında kurulan bir anlatım (ör. *Hava sıcaktır*; *Yarın bana gelmenizi istiyorum* vb.) veya anlatım parçası ([*İstiyorum ki,*] *yarın bana gelesiniz* vb.) olan söz birimi olduğudur (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 74). Diğer bir deyişle tümce kavramı bir morfolojik belirtiyeye sahip olmalıdır. Bu bakımdan örneğin *Hava sıcak*, *Mehmet asker* anlatımları, *yargısal* (predikatif) birer öbek; *Hava sıcaktır*, *Mehmet askerdir* anlatımları ise birer tümcedir.

Türkolojide sıkça görülen “bitimli şekil”in “şahıs şekli” ile özdeşleştirilmesi de bizce yanlıştır. , Dillerde şekil çekimi düzeneği bulunmayan bitimli şekillerin varlığı [İngilizce *I came*, *You came*; Rusça *Ya prişel* (“Geldim”), *Tı prişel* (“Geldin”) veya bir Tatar ağzındaki *Men kelgen*, *Sen kelgen* vb. anlatımlar] hem de Türk dillerinde şahıs şekilleri olduğu halde bitimli şekiller olmayan iyelik şekillerinin (*kalem+im* vb.) bulunuşu bu görüşün

yanlış olduğunu gösterir. *Geldim, Geldin ve I came, You came; Ya prişel, Tı prişel; Men kelgen, Sen kelgen* örneklerinden de görüldüğü üzere, yargı bileşeni olan mantıksal özne, hem şahıs anlamıyla (bk. TT örneği) hem de daha soyut bir kavramla (bk. İngilizce, Rusça ve Tatarca örnekler) temsil edilebilir. İyelik şekillerinde ise şahıs anlamı aracılığıyla yargının “mantıksal özne”si değil, “ıye” olan nesne temsil edilmektedir.

Bitimli şeklin ortak ulamsal anlamı olan yargı modelini içeren soyut tasarım, bütün bitimli şekilleri birleştiren ve bunları “yüklemlik ulamı” haline getiren ulamsal anlamdır. Bunun için *yüklemlik ulamı* kavramı, yukarıda belirtildiği gibi, “bitimli şekiller topluluğu” olarak anlaşılmalıdır. Yüklemlik ulamının, fiil yüklemlik ulamına oranla daha dar, basit bir türü olan *ad yüklemlik ulamı* kavramı, bütün “ad bitimli şekilleri topluluğu”nu kapsar. Ad yüklemlik ulamının bildirişim amacı, yüklemi nesne, nitelik, belirteç veya nicelik olan yargıları dile getirmektir. TT’de yüklemlik ulamı şekil çekimi düzeneğine sahip olduğu, başka bir deyişle her bir şeklin altı şahıs varyantı bulunduğu için yargıların mantıksal özneleri şahıs anlamlarınca temsil edilmektedir.

Ad yüklemlik ulamı hiyerarşik bir kuruluşa sahiptir. Dolayısıyla genel *ad yüklemlik ulamının* içinde aşağıda ele alınacak üç alt ulam yer alır:

8.1. Ad Bildirme Kipliği Ulamı. Bitimli şekillerin ikincil bildirişim işlevlerinden biri, yukarıda da belirtildiği gibi, kiplik dile getirmektir. *Kiplik* terimi, teorik dil biliminde en sık iki kavramı iletmek için kullanılır: 1) Anlatım içeriğinin gerçekte bağıntısının karakterini veya anlatım içeriğinde yansıtılan nesnel ilişkilerin karakterini (bk. Panfilov 1971: 192, 198, 200); 2) Konuşanın, anlatımın içeriği ve doğruluğu üzerine tutumunu, görüşünü. Bununla birlikte bazı dilciler emir; istek, niyet, davet, çağrı, buyruk, rica, temenni vb. anlatılanları dile getirebilen irade bildirme; koşul; eylemin zorunluluğu; muktedir olma; eylemin gerçekleşmesinin muhtemel olup da aslında gerçekleşmediği (subjonktif) gibi kavramları da kiplik sayar (örneğin krş. Panfilov 1971: 178, 191, 199-200). Görüldüğü üzere, kiplik kavramı açık ve mükemmel değil bulanıktır. Çağdaş teorik dil biliminde bu kavram hâlâ işlenmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulursa yüklemlik ulamı yorumlanırken bu çalışmada niçin Türk dil biliminde oluşmuş geleneğin dışına çıkılmak zorunda kalındığı anlaşılacaktır.

Ad bildirme kipliği ulamı, iletilen yargının gerçekte büsbütün örtüştüğü, gerçeğe denk düştüğü kiplik bilgisini ileten iki tür bitimli şahıs şekli topluluğudur. Demek ki ad bildirme modalitesinin bileşiminde iki küçük alt ulam, daha doğrusu iki özel zaman ulamı bulunur:

8.1.1. Ad Bildirme Kipliği Şimdiki Zaman Ulamı. Şahıs eklerince teşkil edilen bitimli şekiller topluluğudur: ör. [*Ben*] *öğrenci+yim*, [*Sen*] *öğrenci+sin*, [*O*] *öğrenci(+dir)*, [*Biz*] *öğrenci+yiz*, [*Siz*] *öğrenci+siniz*, [*Onlar*]

öğrenci(+dir)(+ler); *Çalışkan+ım, Çalışkan+sın, Çalışkan(+dır), Çalışkan+ız, Çalışkan+sınız, Çalışkan(+dır)(+lar)*); *Bir+im, Bir+sin, Bir(+dir), Bir+iz, Bir+siniz, Bir(+dir)(+ler)*; *Var+ım, Var+sın, Var(+dır), Var+ız, Var+sınız, Var(+dır)(+lar)* vb.

8.1.2. Ad Bildirme Kipliği Geçmiş Zaman Ulamı. Kendisine şahıs ekleri getirilen *idi* (yarı analitik) ekine/göstergesine sahip bitimli şekiller topluluğudur: ör. *Öğrenci+ydim, Öğrenci+ydin, Öğrenci+ydi, Öğrenci+ydik, Öğrenci+ydiniz, Öğrenci+ydi(ler)*; *Çalışkan+dım, Çalışkan+dın, Çalışkan+dı, Çalışkan+dık, Çalışkan+dınız, Çalışkan+dı(lar)* vb.

8.2. Ad Dolaylılık (Rivayet) Kipliği Ulamı. Ad yüklemlik ulamının *dolaylılık⁵ kipliği alt ulamı*, kendisine şahıs ekleri ulanan *imiş* (yarı analitik) göstergesine sahip, dile getirdiği yargı içeriğinin doğrudan doğruya değil dolaylı yoldan edinilmiş (“anladığıma göre”, “duyduğuma göre” vb. ifadelerle de dile getirilebilecek) olduğunu bildiren anlama sahip bitimli şekiller topluluğudur: ör. *Mutlu+ymuşum, Mutlu+ymuşsun, Mutlu+ymuş, Mutlu+ymuşuz, Mutlu+ymuşsunuz, Mutlu+ymuş(lar)*.

8.3. Ad Şart Kipliği Ulamı. Kendisine şahıs ekleri getirilen *ise* (yarı analitik) göstergesine sahip olan ve dile getirdiği yargı içeriğinin bir olayın şartı olduğunu bildiren bitimli şekiller topluluğudur: ör. *Haklı+ysam, Haklı+ysan, Haklı+ysa, Haklı+ysak, Haklı+ysanız, Haklı+ysa(lar)*.

Ad şart kipliği ulamının, şart kipi ve fiil şart kipliği ulamları gibi, bitimli şekil temeline dayandığı için yüklemlik ulamına dahil edildiği açıktır. Şüpheli uyandıran husus ise şart anlamının kiplik anlamlarından biri sayılmasıdır. Bazı Türkologlarca belirtildiği gibi (örneğin bk. Radloff 1906: 30; Yüce 1999: 123-125; Nevskaya 1990: 5; Gülsevin 1990: 277-278; Karahan 1994: 472; 2000: 20; Develi 1995; Korkmaz 2003: 1038; Deniz Yılmaz 2009: 90, 159-160) bu oluşumları belirteç anlamlı bitimli şekiller (ulaç şekilleri) saymak daha tutarlıdır. Ancak bu tür bir görüşün, yalnız ad yüklemlik ulamının şart kipliği ulamını değil fiil şart kipi ile fiil şart kipliği ulamlarının yorumunu da şüpheli duruma düşüreceği açıktır.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde sekiz ad çekimleme ulamı vardır: Bunlar, nesne bağıntıları ileten *isim iyelik ulamı, isim hal ulamı, isim belirlilik-belirsizlik ulamı, sayı adı nicelik bağıntıları ulamı* ve *ad yüklemlik ulamı*, nesne nitelikleri dile getiren *ad öznel değerlendirme ulamı* ile *isim çoğul ulamı* ve herhangi bir olayı ikincil temsil etme yoluyla ad (nesne, nitelik veya belirteç) imgelerinde

⁵ *Dolaylılık* kavram ve terimi için bk. Johanson 2000.

karşıl原因an *ad ikincil temsil etme ulamı*dır. Ad ikincil temsil etme ulamı ile ad yüklemlik ulamı bütün adlara; ad öznel değerlendirme ulamı isim, sıfat, zarf ve zamirlere; çoğul ulamı, iyelik ulamı, hal ulamı ve belirlilik–belirsizlik ulamı isimlere; sayı adı nicelik bağıntıları ulamı ise sayı adlarına özgü ulamlardır.

Kaynaklar

- AZİMOV, P., Dj. AMANSARIYEV ve K. SARIYEV (1966), “Turkmenskiy yazık”, *Yazıkı narodov SSSR. Tyurkskiye yazıkı*, Tom vtoroy, İzdatel’stvo “Nauka”, Moskva, s. 91-111.
- BÖREKÇİ, Muhsine (2007), “Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000*, C I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 245-275.
- CIKIA, Maria (2007), “Pekiştirilmiş Kelimeler Türk Dilinde”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000*, C I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 291-299.
- DENİZ YILMAZ, Özlem (2009), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DEVELİ, Hayati (1995), “-sa Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?”, *İlmi Araştırmalar*, C 1, İstanbul, s. 91-94.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi ELÖVE), Maarif Matbaası, İstanbul.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bulak Neşriyat, Ankara.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç (1976), “Sistema imennih form tyurkskogo glagola kak morfologičeskaya kategoriya (na materiale staroanatoliyskogo i turetskogo yazıkov)”, *Turcologica. K semidesyatiletıyu akademika A. N. Kononova*, Otvetvenniye redaktori Sergey Grigor’yeviç KLYAŞTORNIY, Yu. A. PETROSİAN, Edhyam Rahimoviç TENİŞEV, “Nauka”, Leningradskoe otdeleniye, Leningrad, s. 56-64.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç (1987), *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: imya (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıkı)*, İzdatel’stvo LGU, Leningrad.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç (1990), *Oçerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: glagol (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıkı)*, İzdatel’stvo LGU, Leningrad.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç (2006), “Opıt razrabotki teoriteçeskih osnov opisaniya tyurkskogo funktsional’nogo sintaksisa”, *Vostokovedeniye: Filologičeskiye issledovaniya*, Otvetvenniy redaktor Viktor Grigor’yeviç GUZEV, Vıp. 27, İzdatel’stvo S.-Peterburgskogo universiteta, Sank-Peterburg, s. 40-63.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç ve Dmitriy Mihayloviç NASİLOV (1981), “Slovoizmenitel’niye kategorii v tyurkskih yazıkah i ponyatiye «grammatičeskaya kategoriya»”, *Sovetskaya tyurkologiya*, № 3, Baku, s. 22-35.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç ve Özlem DENİZ-YILMAZ (1999), “Teorik Türk Dilbilimi Açısından Eski Anadolu Türkçesi’nin Özelliklerinin Kıymeti Üzerine”, *Osmanlı*, C 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 412-417.
- GUZEV, Viktor Grigor’yeviç ve Özlem DENİZ-YILMAZ (2004), *Opıt postroyeniya ponyatiynogo apparata teorii turetskoy grammatiki: Uçebnoye posobiye na turetskom yazıkı*, İzdatel’stvo S.-Peterburgskogo universiteta, S.-Peterburg.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), “Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 467, Ankara, s. 276-279.

- JOHANSON, Lars (2000), "Turkic Indirectives", Eds. Bo UTAS – Lars JOHANSON, *Evidentials – Turkic, Iranian and neighbouring languages*, Berlin - New York: Mouton de Gruyter, pp. 61-87.
- KARAHAN, Leyla (1994), "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 516, Ankara, s. 471-474.
- KARAHAN, Leyla (2000), "Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, C II, S 583, Ankara, s. 16-23.
- KONDAKOV, Nikolay İvanoviç (1971), *Logičeskiy slovar'*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MARTİNET, André (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim* (Çev. Berke VARDAR), 2. bs., Multilingual Yayıncılık, İstanbul.
- MEL'NİKOV, Gennadiy Prokop'yeviç (1978), *Sistemologiya i yazıkoviye aspekti kibernetiki*, Sovetskoye radio, Moskva.
- NEVSKAYA, İrina A. (1990), *Sostav i funktsii deyepričastiy v şorskom yazıke*, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filologičeskih nauk, Alma-Ata.
- PANFİLOV, V. Z. (1971), *Vzaimootnoşeniye yazıka i mışleniya*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva.
- RADLOFF, Wilhelm (1906), *Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türkssprachen*, Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Petersbourg, VIII-e série, Tome VII, № 7, St.-Petersbourg.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1998), *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke VARDAR), 3. bs., Multilingual Yayıncılık, İstanbul.
- TEPELİ, Yusuf (2007), "Türkçede Hâl Kategorisi Olarak Yalın Hâl (+Ø)", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 2000*, C II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1757-1767.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2009), "Adlarda Tanımlılık", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007). Bildiriler - 2 (K-Z)*, Mega Ofset Matbaacılık, Erzurum, s. 1179-1184.
- YÜCE, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg, İstanbul.
- YÜKSEKER, Hitay (2003), "Bir 'One'", in: A. Sumru ÖZSOY - Didar AKAR - Mine NAKİPOĞLU-DEMİRALP - E. Eser ERGUVANLI-TAYLAN - Ayhan AKSU-KOÇ (ed.), *Studies in Turkish Linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics, August 16-18, 2000*, İstanbul: Boğaziçi University Press, pp. 165-172.